

УДК 323.28:305 (477)

DOI: 10.24919/2312-2595.12/54.283767

Олег ЄГРЕШІЙ

кандидат історичних наук, доцент, Прикарпатський національний університет, кафедра історії України і методики викладання історії вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76000 (ludyna@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0639-910X>

Researcher ID : <http://www.researcherid.com/rid/AAL-1583-2021>
<https://publons.com/researcher/4374275/oleh-yehreshii/>

Бібліографічний опис статті: Єгрешій, О. (2023). Священник підпільної Греко-католицької Церкви Ярослав Сояк: спроба відтворення повсякдення шляхом кримінальної справи. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 12/54, 556–578. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.12/54.283767>.

СВЯЩЕННИК ПІДПІЛЬНОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ЯРОСЛАВ СОЯК: СПРОБА ВІДТВОРЕННЯ ПОВСЯКДЕННЯ ШЛЯХОМ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

Анотація. У науковій статті автор намагається відтворити повсякденне життя священика підпільної Греко-католицької Церкви Ярослава Сояка шляхом кримінальної справи, заведеної на нього радянськими спец органами. **Мета статті.** З'ясувати особливості та ступінь інформативності зазначеної кримінальної справи на підпільного греко-католицького священика Ярослава Сояка як періоджерела до вивчення історії повсякденності. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, науковості, авторської об'єктивності, застосування джерелознавчих методів, зокрема методу внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна.** Ці історичні пам'ятки попри свої особливості (характерний

© Олег Єгрешій, 2023

суб'єктивізм, неточності, невисокий рівень репрезентативності, часом довільне трактування) містять значний ресурс фактологічних даних, доповнюють наявну джерельну базу з історії повсякденності. **Висновки.** Свідчення отця Я.Совяка в силу їхньої виразної «суб'єктивності» вартує доскіпливо зіставляти з іншими періодджерелами та окремими краєзнавчими розробками, зокрема спогадами про нього очевидців подій, періодичними та неперіодичними виданнями того часу. Між тим, вони містять факти які, на наш погляд, характерно свідчать про повсякденне життя не лише самого Я.Совяка, а й багатьох священнослужителів періоду катакомбної ГКЦ, проливають світло на їхні ідеологічні переконання, зацікавлення, комунікативне середовище, ментальність тощо. Матеріали слідства відбивають суб'єктивний характер цих допитів, тенденційність у доборі свідків, численні факти психологічного тиску як на духовних так і на світських осіб. Із іншого боку кримінальні справи добре ілюструють методи роботи радянських правоохоронних органів та спецслужб. У кримінальних справах, зокрема, зосереджується анкета арештанта, де вказується важлива у контексті історії повсякденності інформація. Цінні дані особистого характеру про о. Я. Совяка, особливі прикмети підсудного, а також деякі фотодокументи зустрічаються у словесному портреті. Кримінальна справа як джерело уміщує пізнавальні факти затримки священника, обставин його арешту, допити, експертизи його почерку, постанови про пред'явлення звинувачення, матеріали вироку тощо. Ці факти характеризують побутові умови, рівень забезпеченості отця, звички, рівень інтелекту, зосереджуються дані про освіту, предмети особистого вжитку.

Ключові слова: кримінальні справи, Ярослав Совяк, підпільні греко-католицькі священники, історичне джерело, історія повсякденності, радянські спецслужби.

Oleh Yehreshii

PhD (History) candidate of historical sciences, associate professor, Precarpathian national university, department of history of Ukraine

and methods of teaching history st. Shevchenko, 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76000 (ludyna@ukr.net).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0639-910X>

Researcher ID : <http://www.researcherid.com/rid/AAL-1583-2021>

<https://publons.com/researcher/4374275/oleh-yehreshii/>

To cite this article: Yehreshii, O (2023). Svyashchennyk pidpil'noyi Hreko-katolyts'koyi Tserkvy Yaroslav Sovyak: sproba vidtvorennya povsyakdennya shlyakhom kryminal'noyi spravy [Priest of the underground Greek-catholic Church Yaroslav Sowiak: an attempt to recreate everyday way through a criminal case]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 12/54, 556–578. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.12/54.283767> [in Ukrainian].

PRIEST OF THE UNDERGROUND GREEK-CATHOLIC CHURCH YAROSLAV SOVIAK: AN ATTEMPT TO RECREATE EVERYDAY WAY THROUGH A CRIMINAL CASE

Abstract. *In this article, the author tries to recreate the everyday life of the priest of the underground Greek Catholic Church, Yaroslav Sovyak, through the criminal case brought against him by the Soviet special authorities. **The purpose of the article** is to find out the specifics and the degree of informativeness of the mentioned criminal case against the underground Greek Catholic priest Yaroslav Sovyak as a primary source for studying the history of everyday life. **The research methodology** is based on the principles of historicism, scientific research, author's objectivity, the use of source studies methods, in particular the method of internal criticism of sources. **Scientific novelty.** These historical «monuments», despite their peculiarities (characteristic subjectivism, inaccuracies, low level of representativeness, sometimes arbitrary interpretation), contain a significant resource of factual data, complement the existing source base on the history of everyday life.*

Conclusions. Due to their expressive «subjectivity», father Ya. Sovyak's testimony is worth carefully comparing with other primary sources and individual local studies, in particular, the memories of eyewitnesses of the events, periodical and non-periodical publications of that time. Meanwhile, they contain facts that, in our opinion, characteristically testify to the daily life not only of Ya. Sovyak himself, but also of many clergymen of the catacomb period of the GCC, shedding light on their ideological beliefs, interests, communicative environment, mentality, etc. The investigation materials reflect the subjective nature of these interrogations, the tendency in the selection of witnesses, numerous facts of psychological pressure on both clergy and secular persons. On the other hand, criminal cases well illustrate the working methods of Soviet law enforcement agencies and special services. In criminal cases, in particular, the arrestee's questionnaire focuses on the information important in the context of everyday history. Valuable personal data about O. Ya. Sovyak, special features of the defendant as well as some photo documents are found in the verbal portrait. The criminal case as a source contains the facts of the priest's detention, the circumstances of his arrest, interrogations, examinations of his handwriting, indictments, sentencing materials, etc. These facts characterize living conditions, the father's level of well-being, habits, level of intelligence, data on education, and personal items are concentrated.

Key words: criminal cases, Yaroslav Soviak, underground Greek-Catholic priests, historical source, history of everyday life, Soviet special services.

Постановка проблеми. Новітня російсько-українська війна актуалізувала низку наболілих соціокультурних та політичних питань. Зокрема увиразнилася проблема відвічного «бінару» держава/особа адже на сучасному етапі російська федерація у «кращих радянських традиціях» проводить ганебну політику дискримінації, нівеляції особистості причому не лише у сусідніх суверенних державах а й, зокрема, у своїй. Тому цілком природньою видається посилена увага дослідників до «радянщини» – ментальності, культури, ставлення до соціуму

тощо. Тим більше, що російська федерація є прямим нащадком і спадкоємцем СРСР. І цей сегмент варто розглядати не лише у юридичному фокусі, а й соціокультурному – чого лиш варті злочини російських солдат в українських населених пунктах: Бучі, Бородянці, Ірпені, Лимані, Ізюмі, Херсоні та ін. 2022 р. У контексті майбутнього скликання Міжнародного кримінального суду над росією (до компетенції якого входить покарання осіб, відповідальних за геноцид, воєнні злочини і злочини проти людяності) постає резонна потреба історичного екскурсу задля пошуку і відтворення схожих обставин та епізодів за участю радянських правоохоронних органів.

Це питання, на наш погляд, породжує інше – антропоцентричне, «підіймає на поверхню» «малу людину», яка не претендує за усілякими усталеними академічними штампами на «видатну», а відтак її життя і діяльність не мали б на перший погляд, ставати предметом наукових досліджень. Однак методологічні принципи повсякденності як окремого наукового напрямку історичної науки урізноманітнили пошуковий інструментарій, «дозволивши» значно пильніше вглядатися в першоджерела особового походження, епістолярій, газети тощо. Це, своєю чергою, уможливило вивчення біографій малих людей (чи окремих епізодів біографій цих осіб) у світлі екстремальних ситуацій. Дослідник В.Лелеко, власне, диференціє повсякдення на рутинне (тривіальне) та екстремальне (у динаміці і випробовуваннях воєн, революцій тощо) (Коляструк, 2008, с. 54). У контексті цього особливий інтерес представляє вивчення пограничних ситуацій (арешти, ув'язнення, перебування у місцях позбавлення волі) «малих людей». Через такі сюжети цілком вірогідно уявити повніше історичну епоху, зрозуміти особливість взаємин між державою і громадянином у певний історичний відтинок.

Окрема тема – «знеособлення історії» в умовах постмодерної дійсності. У розвитку сучасної технологічної доби, появи нових, подекуди контрверсійних ідеологій (гендерної, ЛГБТ-мислення, «wouk culture», «beautiful life» (акцент мислення людини скеровується на радощі, задоволення, досягнення виключно земного життя, що йде в розріз відвічним світоглядним християнським установам); появи пермісивізму

(виховання дітей «без табу»), сексизму, ювенальної юстиції криється двійне дно. Людина, котра сповідувала/сповідує традиційні цінності почувається за таких умов часом дезорієнтованою, нерідко саме в минулому шукає відповіді на виклики сучасності. Звідси особливого звучання набуває проблема збереження «автентичності» людини (традиційного стилю поведінкових стереотипів, які усталилися багатолітньою християнською традицією, збереження історико-культурної спадщини, яка плекалася багатьма поколіннями українців. Пошук «справжньої людини», «людини яка страждає» усе частіше привертає увагу сучасної світової філософської та історіософської думки.

Думається, що прискіпливе дослідження кримінальних справ, заведених радянськими правоохоронними органами на маловідомих/невдомих підпільних греко-католицьких священників спроможне відповідним чином «париувати», йти в руслі досліджень історії повсякденності, розкрити окремі пограничні ситуації із життя «малих» людей. Відтак на індивідуальному рівні запропонувати сюжет державно-особистісних взаємин у визначальній для Греко-католицької Церкви історичний відтинок (після Львівського псевдо собору, 1946 р.).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Попри доробки знаних вітчизняних істориків-«повсякденців»: Ольги Коляструк (Коляструк, 2008, 122 с.), (Коляструк, 2007, с. 174–184), (Коляструк, 2008, с. 145–153), (Коляструк, 2018, с. 99) та Олександра Удода (Удод, 2010, с. 6–9), (Удод, 2005, с. 375–386) симптоматично, що нині в Україні утворюються нові центри вивчення повсякденного життя (поряд із «усталеним» Переяславом (Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук, конф., 2010, 246 с.) увиразнюється і Дрогобич, де проведення конференцій з історії повсякденності стає доброю традицією) (Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія. 2021, 7/49, 366 с.; Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія. 2022, № 10/52, 337 с.).

Мета статті – з'ясувати можливості розкриття повсякденного життя священика Ярослава Сояка шляхом вивчення кримінальної справи заведеної на нього, 1949 р., радянськими правоохоронними органами.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні (карні) справи здатні «вихопити із контексту» фактологічної канви такі дані, які як правило в традиційних пам'ятках «не помічаються», уважаються радше дотичними (обставини арешту священнослужителів, подробиці здійснення обшуку помешкань, деталі проведення очних ставок, анкета підсудних, особливості проведення допитів тощо).

У пропонованій статті аналізуватимемо кримінальну справу Ярослава Михайловича Сояка. Нині свідчення про цього релігійного діяча є доволі скупими, обмежуються хіба що статтями популярного характеру або ж деякими краєзнавчими виданнями, де отець згадується вельми побіжно. Цілісного наукового дослідження присвяченого особі о. Я. Сояка досі не проведено. В екстраполяційних зіставленнях: кримінальна справа як ресурс вивчення історії повсякденності греко-католицького духовенства/кримінальна справа, заведена спецслужбами на отця Я. Сояка і додачаємо *наукову новизну* розвідки.

Анкета арештованого містить важливі біографічні дані, інформацію щодо освіти, соціального походження, роду занять, громадянства тощо (*Ярослав Сояк, зокрема, народився 1910 р. у с. Дерезичі неподалік Дрогобича, за національністю українець, громадянин СРСР, походив із селян-бідняків. До арешту постійно проживав у с. Брошневі, де був парохом греко-католицької церкви. (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498 П. в 3-х т. Т.1, арк 288).* Батько священика – Михайло Якович (народився 1881 р. у с. Лішня неподалік Дрогобича, певний час проживав у м. Тернополі), мати – Параска Миколаївна померла 1943 р. Ярослав Сояк *не був одруженим* (священик – целібс). Мав ще двох старших братів – Володимира і Миколу, молодшого брата Лева і молодшу сестру Євгенію.

Фото, відбиток великого пальця та особистий підпис підпільного священника Ярослава Совьяка, поміщений у кримінальній справі заведеної на нього радянськими спецорганами. Джерело: Державний архів у Івано-Франківській області. Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498 П. в 3-х т. Т. 1, арк 285, 288, 289 зв.

Значно детальнішу інформацію біографічного характеру черпаємо уже з протоколів першого допиту отця Ярослава Совьяка, який відбувся 11 серпня 1949 р. (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498П. в 3-х т. Т.1, арк 302). Як стверджують матеріали карної справи 1918 р. майбутній священник вступив до початкової школи м. Тернополя (1917 р. родина переїхала на постійне місце проживання до цього міста), за три роки Я. Совьяк закінчив чотири класи, а 1921 р. вступив на навчання до Української гімназії м.Тернополя, яку закінчив у 1929 р. Того ж року вступив до Богословської академії у Львові, але у зв'язку з хворобою пропустив 1930–1931–й навчальний рік. Богословський навчальний заклад Я.Совьяк закінчив 1935 р. і в тому ж році митрополитом Андреем Шептицьким був висвячений на священника. 1935 р. отця Ярослава Совьяка було направлено сотрудником Церкви в с. Колтів тодішнього Олеського району Львівської області, де парохом на той час був священник Володимир Чайковський.

1936 р. о. Я. Сояка було переведено сотрудником в село Конюхи тодішнього Поморянського району Львівської області (нині Козівського району Тернопільської області – О.Є.). Рік потому з ініціативи митрополита А. Шептицького Ярослава Сояка було переведено до Львова, де він до 1942 р. був сотрудником кафедрального храму св. Юра. У зазначений період у соборі св. Юра служили такі отці: Леонтій Куницький, 1876 р.н. (настоятель собору); сотрудники: Семчишин Дмитро 1895 р. н.; Белей Василь, 1896 р. н.; Ключ Іван, 1907 р. н. та отець-доктор Іван Гриньох 1907 р. н. Останній сотрудником собору служив недовго, оскільки отримав посаду професора Львівської богословської академії. Упродовж 1937–1942 рр. отець Ярослав Сояк був ад'ютантом єпископа-помічника Львівської архієпархії Івана Бучка, неодноразово виїжджав із ним по деканатам Львівської архієпархії на візитації. У червні 1942 р. у зв'язку з хворобою отця Я. Сояка було переведено на парафію у с. Брошнів, де він служив парохом до свого арешту.

Під час нацистської окупації у 1942 чи 1943 р. на загальних зборах жителів села Брошнів о. Я. Сояка було обрано керівником ревізійної комісії цього населеного пункту. До його функцій входив контроль за роздачею товарів населенню – аби запобігти розтраті грошей і товарів. За словами самого о. Я. Сояка він відмовився від пропозиції старости с. Брошнів Івана Костюка бути членом контингентової (податкової) комісії. Даючи свідчення радянським правоохоронним органам про власні переконання, 17 серпня 1949 р., о. Я. Сояк зауважив, що його переконання «не є комуністичними» відтак він «не може приймати участь у будівництві комуністичного ладу». Священнослужитель додав, що політичний устрій в СРСР розглядав як такий, що не відповідає його переконанням, але зізнався, що не виступав проти цього устрою, бо «цей уклад не забороняв ... бути віруючою людиною» (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498П. в 3-х т. Т.1, арк. 314).

Карна справа як першоджерело поміщує інформативні дані із приводу окремих епізодів біографії отця Я. Сояка, зокрема, під час вимушеного його проживання у Кракові з вересня 1939 р. по липень/серпень 1941 р. Часто-густо така

інформація залишається «за кадром» традиційних напрацювань з історії ГКЦ періоду Другої світової війни. Зокрема, за свідченням самого о. Я. Сояка з початком війни і радянізацією краю, він всупереч відповідним розпорядженням митрополита А. Шептицького (глава ГКЦ уважав, що священники у часи випробувань повинні залишатися разом зі своєю паствою), виїхав до Кракова. Ярославіві Сояку вдалося нелегально перетнути кордон завдяки допомозі громадського діяча, педагога, директора музичної школи в Стрию Євгена Форостини, який видав отця за члена його родини. Перетинання кордону відбулося у районі Перемишля з групою поляків-біженців, які поверталися до себе на батьківщину (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498 П. в 3-х т. Т. 2, арк. 37). До літа 1940 р. о. Я. Сояк проживав у Кракові із сім'єю професора Є. Форостини по вул. Скаржевського, 10, ніде не працював. Влітку 1940 р. працевлаштувався лаборантом історичного відділення німецького наукового інституту, який був створений на базі Ягеллонського університету, що дозволило йому винаймати помешкання і проживати самостійно.

Кримінальна справа містить пізнавальну інформацію про комунікативне середовище Я. Сояка у Кракові, зокрема його спілкування з іншими греко-католицькими священниками, які опинилися на території нацистського Генерал-Губернаторства. Зокрема, зустрічаються імена священників: Гринеха Івана (45 років, здобув вищу богословську освіту, доктор теології. У Кракові працював у конторі місцевого госпітала); Сапуляка Михайла (42 роки, здобув вищу богословську освіту, доктор теології. У Кракові на ту пору працював у сфері соціального захисту Українського Допомогового Комітету; Дурбака Івана (близько 40 років, отримав вищу богословську освіту. Після повернення до Галичини, священнодіяв у Перегінську). У серпні 1941 р. о. Я. Сояк повернувся до Львова, де проживав по вул. Карпатській, 9. (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498 П. в 3-х т. Т. 2, арк. 64).

Суттєво доповнюють інформацію про близьких родичів о. Я. Сояка стенограми його допитів, які проводили представники радянських спецслужб протягом 1949–1950 рр. Зокрема його старший брат – Володимир Сояк народився

1907 р. у с. Лишня. За освітою був ветеринаром – 1934 р. закінчив Львівську ветеринарну академію. Із 1940 по 1945 рр. був на поселенні в м. Павлодар Казахської РСР. (Першоджерело не повідомляє причину примусового проживання особи у віддалених куточках СРСР). У 1945 р. працював ветеринаром при Тернопільській залізниці. На рік молодший, Микола Совяк народився в с. Дерезичі. За освітою юрист – навчався у Львівському університеті імені Івана Франка. Разом із старшим братом Володимиром був на поселенні в м. Павлодар. Наприкінці німецько-радянської війни вступив до лав польської армії. Станом на 1945 р. проживав у м. Варшава. Лев Михайлович Совяк народився 1921 або 1922 р. уже в Тернополі. Навчався у місцевій українській гімназії, а 1939 р. був заарештований управлінням НКВД і в тюрмі помер. Власне, після його арешту, у Павлодар на спецпоселення були виселені його батько, мати, два старших брати та молодша сестра Емілія (народилася 1924 р. у м. Тернополі). Емілія Совяк здобула середню освіту, а після свого повернення із заслання (в серпні або вересні 1945 р.) до України до осені 1946 р. проживала у Брошневі, у брата – отця Ярослава (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498П. в 3-х т. Т.1, арк. 306). Як засвідчують матеріали карної справи Я.Совяка, Емілію Совяк разом із жителем с. Брошнів Теодором Петровичем Ставчаком вбили працівники радянських правоохоронних органів у бункері села Тужилів на Калушині. Про це, до слова, стверджувала мати вояка УПА Теодора Ставчака Магда Ставчак у приватній бесіді зі священником Ярославом Совяком.

Окрема увага до словесного портрету підпільного священика, який зазвичай поміщується у кримінальних справах. Такі дані проливають світло на фізіологічні, психологічні та ментальні риси особи, дають уяву про зовнішній вигляд історичної людини. Ярослав Совяк, зокрема, був невисокого зросту (165–170 см.), середньої фігури, мав коротку шию, малі вуха та рот; темнорусий колір волосся, сірий колір очей, овальне обличчя, товсті губи, високе, пряме чоло, дугоподібні брови та підборіддя, що виступає. Особливих прикмет, фізичних недоліків (рубців, шрамів, хворобливих рухів тіла, асиметрії обличчя, татуювань) у о. Я. Совяка не було. Як показує

словесний портрет священнослужитель не картавив, не заїкався, бурхливо не жестикулював та не здійснював пальцевих маніпуляцій (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498П. в 3-х т. Т.1, арк. 289).

Пізнавальну інформацію в ділянці повсякденного життя надає протокол особистого обшуку отця Ярослава Сояка від 10 серпня 1949 р. при якому було виявлено: військовий білет від 10 січня 1948 р., кишеньковий годинник марки «International IWC Schaffhausen» № 1053488, 250 радянських руб., двадцять чотири примірники християнського часопису «Місіонар за 1937–1938 рр., 45 екземплярів різножанрових книг і брошур українською мовою, двадцять фотографій, вісім церковних печаток і штампів, а також поштову переписку та облигацій на суму 2250 руб. У церковній касі у с. Брошнів виявлено два записних зошити із записами та сім тисяч радянських рублів (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498П. в 3-х т. Т. 1, арк. 295).

У вилучених під час обшуку помешкання о. Я.Сояка часописах та журналах «Місіонар» та «Сівач» нерідко друкувалися статті про голодомор, арешти православних священників в СРСР, репресії і ув'язнення українців у ГУТАБах на Соловках в Сибірі тощо. Друкувалися також пастирські послання єпископату ГКЦ. Словом статті, які компрометували радянську владу і тим самим дискредитували самого отця Я. Сояка. Спецоргани як правило такі статті сприймали як наклепницькі. Сам о. Я. Сояк визнав, що часом використовував матеріали цих журналів під час своєї священницької практики, користувався літературою, яка поступала з єпархіальної консисторії. Однак священник спростував тезу слідчого, що з амвону церкви зачитував послання А. Шептицького, в яких митрополит закликав молодь вступати в ряди СС «Галичина». Не підтвердив він і припущення, що особисто закликав молодь поповнювати ряди дивізії.

8 серпня 1949 р. радянськими спецорганами було проведено опис майна Я.Сояка, на які накладено арешт: священницьку рясу, літнє шерстяне пальто синього кольору, чорну фетрову шапку, хромові чоботи та, що показово, восьмирічну корову білої масті. До опису майна було додано

розписку працівника МВД про те, що він зобов'язується зберегти вищеназвані речі (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498П. в 3-х т. Т.1, арк. 300). Тоді ж, 8 серпня 1949 р., було видано постанову на арешт отця Ярослава Сояка. Йому інкримінували, що в період нацистської окупації священик був активним німецьким посібником, членом контингентової комісії, «активно проводив діяльність по збору податків, скоту і продовольства для німецької армії»; а також виступав перед українцями із закликком їхньої мобілізації до дивізії СС «Галичина», підтримував нацистську армію в її боротьбі проти СРСР. Ярослав Сояк підозрювався в злочинах за ст. 54-10 ч. КК УРСР. (*антирадянська пропаганда і агітація – О.Є.*). Як запобіжний захід о. Я. Сояку було обрано тримання під вартою (*попереднє ув'язнення, арешт*), що є винятковим запобіжним заходом, який полягає в позбавленні волі особи на час досудового слідства. Спецоргани мотивували це тим, що він, «знаходячись на свободі може ухилитися від слідства і суду». До слова, постанову про запобіжний захід Я. Сояк підписав 10 серпня 1949 р. (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498П. в 3-х т. Т.1, арк. 287).

Матеріали карної справи дають уяву про близьке родинне та товариське середовище в умовах якого жив священик. Під час арешту отця Я. Сояка радянськими спецслужбами, 8 серпня 1949 р., у його помешканні проживала монахиня Євдокія Якимівна Олійник (монаше ім'я Єфрема), яка виконувала також роль «домпрацівниці»; хлопчик Іван (виповнилося два з половиною роки), якого священик у січні 1947 р. взяв на виховання після вірогідної смерті його батьків – вихідців із Бессарабії; чотирнадцятирічна племінниця Тамара Сояк – дочка рідного брата Володимира, яка проводила канікули у с. Брошнів та п'ятнадцятирічна Мирослава Федорівна (Теодорівна) Давидюк – дочка колишнього священика церкви с. Голинь на Калушині, племінниця Степана Бандери. Сам священик (о. Ф. Давидюк як і його їмость Володимира) були заарештовані 23 березня 1946 р. у Бориславі на Львівщині спецорганами МДБ. За свідченнями самого арештованого він не знав, що Мирослава Давидюк є племінницею відомого українського націоналіста

(Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498 П. в 3-х т. Т. 1, арк. 311, 312).

19 серпня 1949 р. отцеві Ярославові Сояку було пред'явлено постанову про звинувачення. Священнослужитель викривався в тому, що «в період нацистської окупації був активним посібником, членом контингентової комісії і активно проводив діяльність по збору податків ...і продуктів для німецької армії. Із церковного амвону перед віруючими зачитував пастирські послання антирадянського змісту, а у своєму помешканні до дня арешту зберігав антирадянську літературу». Урешті, керуючись ст. ст. 126 і 127 кримінально-процесуального кодексу УРСР було прийнято рішення долучити Сояка Я. М. в якості обвинуваченого за ст. 54-10 ч.ІІ КК УРСР, а постанову направити прокурору.

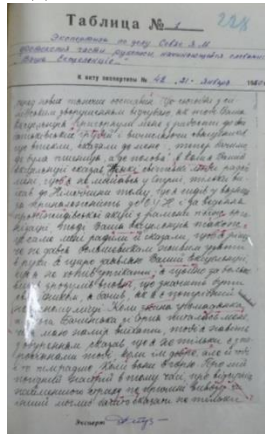
Отець Я. Сояк визнав себе винним частково (зізнався, що із церковного амвону неодноразово перед віруючими зачитував пастирські листи антирадянського змісту, але уточнив, що озвучувати їх йому доводилося за вказівками митрополита А. Шептицького; зберігав у своєму помешканні літературу антирадянського змісту. Однак о. Я. Сояк заперечив, що був членом контингентової комісії та «проводив збори податків, скота і продуктів» для нацистів. Священик також не визнав, що виступав перед українцями із різнорідними посланнями з питань мобілізації українського населення до дивізії СС «Галичина» для нацистської армії, контактував із членами ОУН. Разом із тим, зізнався, що чув про вояка УПА Дмитра Вітовського (сина Дмитра Вітовського) на прізвисько «Зміюка» (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498 П. в 3-х т. Т. 2, арк. 7, 9).

Протоколи допитів засвідчують, що найбільше запитань радянські слідчі задавали з приводу вірогідної співпраці отця з вояками ОУН та УПА, контактам із іншими підпільними греко-католицькими священиками, громадської та релігійної діяльності о. Я. Сояка у час нацистської окупації.

Ярослав Сояк був одним із найбільш активних священиків на Станиславівщині зі збору коштів у «фонд допомоги арештованим вищим чинам» (підпільним владикам ГКЦ). Після арешту греко-католицьких єпископів, 11 квітня

1945 р., Климентій Шептицький, який фактично і очолив підпільну ГКЦ, закликав отців матеріально підтримати арештантів (Чорнописька, 2014, с. 302); (Матковський, 2019, с. 664). На допитах о. Я. Сояк зізнався, що саме Климентій Шептицький а також колишній помічник митрополита А.Шептицького отець Іван Котів уповноважив його збирати гроші на допомогу підпільним єпископам. Урешті восени 1945 р. о.Я.Сояк відвідав монастирі отців василіан і отців редemptористів у Станиславові, де настоятелі цих обителей відповідно Григорій Балагурак (*мирське ім'я Володимир*) і Роман Бахталовський передали священнослужителеві зібрані у вірян гроші. Григорій Балагурак передав близько семи тисяч карбованців, Р.Бахталовський – близько трьох тисяч (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498 П. в 3-х т. Т. 2, арк. 46, 57, 71). Через отця Я.Сояка згаданий нами вище о. Роман Бахталовський намагався передати у Ватикан спеціального листа. За словами самого отця Романа, він був адресований відомому католицькому церковному діячеві, кардиналу-секретарю Конгрегації в справах Східних Церков Ежену Тіссерану. Задля дотримання норм конспірації лист був написаний французькою мовою. У листі, зокрема, фіксувалися випадки переслідування Греко-католицької Церкви радянськими спецслужбами, відзначалася діяльність Ініціативного комітету із возз'єднання ГКЦ з Російською Православною Церквою, висвячення нових єпископів тощо. Аби доправити листа до Римського престолу розглядалося, за зізнанням Я. Сояка, два варіанти перетину ним радянсько-польського кордону. Перший варіант – сприяння сина відомого військово-політичного діяча, полковника УГА Дмитра Вітовського поручника УПА Дмитра (псевдо «Зміюка»), родичі якого були парафіянами церкви отця Ярослава Сояка і проживали у Брошневі. Другий варіант – допомога поляків-репатріантів, які мали б забезпечити о.Я.Сояка фіктивними документами і тим самим посприяти виїзду за кордон. (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498 П. в 3-х т. Т. 2, арк. 78). Врешті, як визнав на допиті сам священник, він не довірився Вітовському «Зміюці» і не ризикнув перейти кордон за фіктивними документами.

Врешті аби лист не потрапив до рук радянських спецорганів отець Я. Сояк його знешкодив.

Експертиза почерку о. Я. Сояка, яку проводили радянські спецслужби. (Фотокопія частини рукопису, який починається словами «Ваша Експеленціє..»). 21 січня 1950 р. Джерело: Державний архів у Івано-Франківській області. Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498П. в 3-х т. Т.1, арк. 228

Карна справа як першоджерело добре передає ментальність підозрюваного, риси його характеру, особисті якості. Спершу отець Я. Сояк аби не видати близьких по духу йому людей категорично заперечував свої комунікації із підпільною ГКЦ. Аби заставити священнослужителя давати правдиві свідчення радянські слідчі часто організовували очні ставки: із настоятелем монастиря отців василіян у м. Станиславові згаданим нами вище Григорієм Балагураком (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр. 7498 П. в 3-х т. Т. 2, арк. 25) (третього грудня 1949 р. (самого упізнання тривало лише трохи більше півгодини)); із настоятелем монастиря отців-редемптористів у Станиславові Р. Бахталовським (12 травня 1950 р. (тривало більше трохи більше двох годин). Після очних ставок отець Ярослав Сояк часом був вимушений переглядати свої попередні зізнання. Часто аби заставити священника говорити, радянські спецслужби

наводили «потрібні цитати» зі стенограм допитів інших переважно раніше арештованих отців.

Кримінальні справи, на наше переконання, добре характеризують рівень контактів і близьке комунікативне середовище Я. Сояка, уміщують прізвища конкретних відомих або як іноді відзначають історики-повсякденці «малих» людей (у нашому випадку священнослужителів), із якими у ході своєї душпастирської та громадської роботи контактував отець Ярослав. У контексті списку осіб «скомпрометованих свідченнями» (*мовою кримінальної справи – О.Є.*) о.Я.Сояка фігурують прізвища більшою чи меншою мірою відомих отців: Климентія Шептицького, Романа Бахталовського, Івана Котіва, Йосифа Кладочного, сестри настоятельки М.Йосипенко (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498 П. в 3-х т. Т. 1, арк. 247), отців Миколи Хмелевського, Івана Зятика та ін. Радянські спецслужби намагалися відтворити повну картину біографії отця Я.Сояка завдяки свідченням і світських осіб, зазвичай парафіян церкви с. Брошнів, а також сусідів та знайомих. Фігурують прізвища свідків: Дмитра Вітовського («Зміюки»), Михайла Кравчука, Федора Процика, Параски Луців, Дмитра Бескровного, Поліни Бережної, Іван Ключа, Михайла Савчука, Олексія Хоптяка, Марії Кавин та ін. (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498 П. в 3-х т. Т. 2, арк. 110, 121). Як правило це були особи, які тією чи іншою мірою пересікалися зі священнослужителем на різних етапах його життя.

Як показують матеріали слідства, радянськими правоохоронними органами було підписано постанову про продовження терміну слідства над Я. Сояком. Термін перебування під слідством ієрарха декілька разів пролонговувався у зв'язку із організацією очних ставок із іншими священниками підпільної церкви, проведенням графічної експертизи почерку Я. Сояка тощо. До слова, у архіві покійного митрополита А. Шептицького радянськими спецслужбами було знайдено рукопис на п'яти сторінках, який розпочинався словами «Ваша Ексцеленція», був адресований главі ГКЦ і фрагментарно мав антирадянський характер. Урешті авторство рукопису о. Я. Сояком було підтверджено про що видано

спеціальну постанову. 24 жовтня 1949 р. радянськими спецорганами було прийнято постанову про етапування арештованого о. Я. Сояка вагонзаком (*спеціальний вагон для транспортування підслідних та засуджених – О.Є.*)) зі Станиславова, де спершу проводилося слідство до м. Києва, у розпорядження слідчої частини МГБ УРСР (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498 П. в 3-х т. Т. 1, арк. 200).

7 червня 1950 р. видано постанову про об'єднання слідчих справ заведених на Романа Бахталовського (№ 149485), Григорія Балагурака (№ 149434) і Ярослава Сояка (№ 149438) в одну кримінальну справу. Об'єднання кримінальних справ мотивувалося тим, що всі підсудні були тісно пов'язаними у своїй діяльності і обвинувачувалися у злочинах за ст. ст. 16-54-І «а», 54-10 ч. 2 і 54-ПКК УРСР. 8 червня 1950 р. було видано протокол про закінчення слідства. Я. Сояк ознайомився з матеріалами слідства особисто і не виявив бажання подавати клопотання про перегляд карної справи.

14 червня 1950 р. заступник міністра держбезпеки УРСР генерал-майор Єспіпенко підписав обвинувачувальний висновок по слідчій справі (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498 П. в 3-х т. Т. 1, арк. 241). Я. Сояка обвинувачувався у тому, що «з 1935 р. вів антирадянську націоналістичну роботу, а в 1939 р. втік на територію т.званого Генерал-губернаторства, підтримував зв'язок з видними українськими націоналістами, встановив злочинні зв'язки з керівниками уніатської опозиції. Готувався до нелегального перетину кордону за допомогою підпілля ОУН для доставки антирадянської наклепницької доповіді у Ватикан». Я. Сояку інкримінували активну боротьбу «проти Ініціативної групи по возз'єднанню ГКЦ з РПЦ», звинувачували в тому, що розповсюджував антирадянські послання, «займався збором коштів арештованим єпископам-уніатам», проводив серед населення антирадянську роботу, виступав з антирадянськими наклепницькими проповідями.

Відтак, керуючись ст. 204 УПК УРСР слідча справа № 149434 по обвинуваченню Г. Балагурака, Р. Бахталовського, Р. Сояка була направлена на розгляд Особливої Наради при

МГБ СРСР. Пропонувалося застосувати до священнослужителів міру покарання у вигляді 25 років кожному із конфіскацією особистого майна. (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498 П. в 3-х т. Т. 1, арк. 251). Міра покарання у вигляді 25 років була затверджена прокурором УРСР Р. Руденком 24 червня 1950 р. Утім у виписці з протоколу № 4 Особливої Наради при Міністерстві державної безпеки СРСР від 11 жовтня 1950 р. йшлося про відправлення отця Я. Сояка у виправно-трудові табори терміном на десять років, рахуючи термін з 10 серпня 1949 р. (тобто від дня арешту). Невдовзі Я. Сояку було видано спеціальний наряд до Піщаного табору МВД в Караганді.

12 січня 1956 р. о. Я. Сояк, уже перебуваючи на спецпоселенні в Караганді написав скаргу на ім'я голови Верховного суду СРСР про анулювання вироку та перегляд міри покарання. Вірогідно скарга була задоволена, оскільки 21 травня 1956 р. отця Ярослава Сояка було звільнено з ув'язнення (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498 П. в 3-х т. Т. 1, арк. 279). (за іншою версією – амністовано). Усього він пробув у місцях позбавлення волі шість років дев'ять місяців і одинадцять днів. 31 березня 1992 р. отця Я. Сояка було реабілітовано посмертно (Держ. архів у Івано-Франківській обл., Ф. Р-2157, оп.1, спр.7498 П. в 3-х т. Т. 1, арк. 279 зв.). Помер Ярослав Михайлович Сояк 1966 р. у Брошневі, де й похований на сільському цвинтарі.

Висновки. Уважаємо, що кримінальні справи як першоджерела ближчі до дослідника, хоча більше «субективізовані» аніж записки для пам'яті, епістолярій або мемуари. Позитивно, що сьогодні у вітчизняних виданнях з'являються статті методологічного, методичного а також безпосередньо «адаптивного» характеру, які дозволяють означувати власні історичні пошуки, свого роду надати їм відповідного теоретичного осмислення і спрямування. Звісно свідчення отця Я. Сояк в силу їхньої виразної «суб'єктивності» вартує доскіпливо зіставляти з іншими першоджерелами та окремими краєзнавчими розробками, зокрема спогадами про нього очевидців подій, періодичними та неперіодичними виданнями того часу, але вони містять факти які, на наш погляд,

характерно свідчать про повсякденне життя не лише самого Я. Сояка, а й багатьох священнослужителів періоду катакомбної ГКЦ, проливають світло на його ідеологічні переконання, зацікавлення, комунікативне середовище, ментальність, риси характеру тощо. Матеріали слідства відбивають суб'єктивний характер цих допитів, тенденційність у доборі свідків, численні факти психологічного тиску як на духовних так і на світських осіб. Із іншого боку кримінальні справи добре ілюструють методи роботи радянських правоохоронних органів та спецслужб.

Джерела та література

- Алексієвець, М.** (2005). Українська історична біографістика: нове бачення. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2, 4–6.
- Галів, М.** «Від Унії не відречуся»: діяльність о.Івана Котіва в умовах ліквідації УГКЦ (1944–1946). Режим доступу: <http://www.sde.org.ua/home/archive/item/2014-ivana-kotiva-v-umovakh-likvidaciji.html>.
- ДАІФО – Державний архів у Івано-Франківській області.
- Делятинський, Р., Єгрешій, О., & Соловка, Л.** (2016). «Від Голгофи через катакомби до Воскресіння»: до 70-х роковин Львівського псевдо-собору 1946 р. *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий пастир»*. Збірник наукових праць. Богослов'я. До 70-х роковин Львівського псевдо-собору. Івано-Франківськ: ІФБУ, 9, 32–78.
- Коляструк, О.** (2019). Декомунізація та проблеми дерадянізації – з позицій повсякденності. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*, 24, 523. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/Uxxs_2019_24_42
- Коляструк, О.** (2008). Документи особового походження як джерела з історії повсякденності. *Український історичний журнал*, 2, 145 – 153.
- Коляструк, О.** (2008). Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження; історіографічний і методологічний аспекти. Харків: Вид-во «Курсор».
- Коляструк, О. А.** (2007). Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та

вітчизняній історичній науці . *Український історичний журнал*, 1, 174–184.

Лукашевич О. М. & Нагайко Т. Ю. (Упорядники) (2010). *Історія повсякденності: теорія та практика*: матеріали Всеукр. наук, конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. Переяслав-Хмельницький. <http://resource.history.org.ua/item/0002281>.

Матковський, І. (2019). Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви: монографія.

Підгасцький, В. (2005). Мікроісторія: варіант окреслення пізнавального простору у прикладенні до історії України ХХ ст. *Матеріали V конгресу МАУ*, 358–378.

Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія. 2021, 7/49. Режим доступу: <http://phh.dspu.edu.ua/issue/view/14156>

Удод, О. (2010). Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство*, 3, 6–9.

Удод, О. (2005). Методологічні проблеми історії повсякденності. *Матеріали V конгресу МАУ*, 379–386.

Чорнописька, В. (2014). Релігійна та громадська діяльність блаженного преподобномученика Климентія (Шептицького) (1869–1951 рр.). Львів: Галицька видавнича спілка.

References

Aleksiyevets', M. (2005). *Ukrayins'ka istorychna biohrafistyka: nove bachennya*. [Ukrainian historical biography: a new vision]. *Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Istorya – Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Series: History*, 2, 4–6 [in Ukrainian]

Chornopys'ka, V. (2014). *Relihiyna ta hromads'ka diyal'nist' blazhennoho prepodobnomuchenyka Klymentiya (Sheptyts'koho) (1869–1951 rr.)*. [Religious and social activity of the blessed reverend martyr Klymenty (Sheptytskyi) (1869–1951)]. L'viv: Halyts'ka vydavnycha spilka [in Ukrainian].

Galiv, M. «Vid Uniyi ne vidrechusya»: diyal'nist' o.Ivana Kotiva v umovakh likvidatsiyi UK·HTS (1944–1946). [«I will not renounce the Union»: the activities of Father Ivan Kotiv in the conditions of the liquidation of the Ukrainian Orthodox Church (1944–1946)].

- Retrieved from : <http://www.sde.org.ua/home/archive/item/2014-ivana-kotiva-v-umovakh-likvidaciji.html> [in Ukrainian].
- DAIFO** – Derzhavnyy arkhiv u Ivano-Frankivs'koy oblasti [State Archives in Ivano-Frankivsk region]. [in Ukrainian].
- Delyatyns'kyi R., Yehreshiy O., & Solovka L.** (2016). «Vid Holhofy cherez katakomby do Voskresinnya»: do 70-kh rokoyv L'vivs'koho psevdosoboru 1946 r. [«From Golgotha through the Catacombs to the Resurrection»: to the 70th anniversary of the Lviv Pseudo-Cathedral in 1946]. *Dobryy pastyr. Zbirnyk naukovykh prats'. Bohoslov'ya – Good Shepherd. Collection of scientific works. Theology*, 9, 32–78 [in Ukrainian].
- Kolyastruk, O.** (2019). Dekomunizatsiya ta problemy deradyanizatsiyi – z pozytsiy povsyakdenosti. [Decommunization and the problems of de-Sovietization – from the standpoint of everyday life]. *Ukrayina XX stolittya: kul'tura, ideolohiya, polityka – Ukraine of the XX century: culture, ideology, politics*, 24, 523. Retrieved from http://resource.history.org.ua/publ/Uxxs_2019_24_42 [in Ukrainian].
- Kolyastruk, O.** (2008). Dokumenty osobovoho pokhodzhennya yak dzherela z istoriyi povsyakdenosti [Documents of personal origin as sources from the history of everyday life]. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 145 – 153 [in Ukrainian].
- Kolyastruk, O.** (2007). Predmet istoriyi povsyakdenosti: istoriohrafichnyy ohlyad yoho stanovlennya u zarubizhnyy ta vitchyznyaniy istorychniy nauksy [The subject of everyday history: historiographical review of its formation in foreign and domestic historical science]. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 1, 174–184 [in Ukrainian].
- Kolyastruk, O.** (2008). Istoriya povsyakdenosti yak ob'ekt istorychnoho doslidzhennya; istoriohrafichnyy i metodolohichnyy aspekty [The history of everyday life as an object of historical research; historiographical and methodological aspects]. Kharkiv. Vyd-vo «Kursor» [in Ukrainian].
- Lukashevych O. & Nahayko T.** (Uporyadnyky). (2010). *Istoriya povsyakdenosti: teoriya ta praktyka: materialy Vseukr. nauk, konf., Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy, 14–15 trav. 2010 r. – History of everyday life: theory and practice: materials All-Ukrainian. Sciences, Conference, Pereyaslav-Khmelnytsky, May 14-15. 2010 Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy*, 246. Retrieved from <http://resource.history.org.ua/item/0002281> [in Ukrainian].
- Matkovs'kyy, I.** (2019). Kazymyr hraf Sheptyts'kyy – otets' Klymentiy: pol's'kyy arystokrat, ukrayins'kyy iyeromonakh, Ekzarkh Rosiyi ta

- Sybiru, Arkhymandryt Studytiv, Pravednyk narodiv svitu, blazhennyi Katolyts'koyi Tserkvy: monohrafiya. [Casimir Count Sheptytsky - Father Clement: Polish aristocrat, Ukrainian hieromonk, Exarch of Russia and Siberia, Archimandrite of the Studites, Righteous Among the Nations, Blessed of the Catholic Church: monograph]. L'viv [in Ukrainian].
- Pidhayets'kyi, V.** (2005). Mikroistoriya: variant okreslennya piznaval'noho prostoru u prykladenni do istoriyi Ukrayiny KHKH st. [Microhistory: a variant of delineating the cognitive space in application to the history of Ukraine in the 20 th century]. *Materialy V konhresu MAU – Proceedings of the V UIA Congress*, 358–378 [in Ukrainian].
- Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats' Drohobys'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriya – Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. History series*, 2021, 7/49. Retrieved from : <http://phh.dspu.edu.ua/issue/view/14156> [in Ukrainian].
- Udod, O.** (2010). Istoriya povsyakdennosti yak providnyy napryam ukrayins'koyi istoriohrafiyi. [History of everyday life as a leading direction of Ukrainian historiography]. *Krayeznavstvo – Local lore*, 3, 6–9 [in Ukrainian]
- Udod, O.** (2005). Metodolohichni problemy istoriyi povsyakdennosti [Methodological problems of the history of everyday life]. *Materialy V konhresu MAU – Proceedings of the V UIA Congress*, 379–386 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 16.03.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 17.04.2023 р.*